

BOJAN MUCKO
Varaždin

Avatar – postkolonijalna vježbenica

(*It Doesn't Matter If You're White or Blue*)

Analizom holivudskog *block buster* filma *Avatar* redatelja Jamesa Camerona, iz perspektive postkolonijalne kritike, razotkriva se gusto tkanje višeslojne priče sazdane na naturaliziranim kolonijalističkim tropima koji tanje granicu prepoznatljivosti između Cameronove fikcije i njegovog "aktivističkog" angažmana u stvarnom životu. Tema suradnje antropologa s vojnom imperijalnom mašinerijom dotaknuta scenarijem filma, u članku se obrađuje u jeci stvarne antropološke militarizacije: 2007. godine američka ratna strategija u Afganistanu i Iraku doživljava "kulturni okret" omogućen novačenjem antropologa i socijalnih znanstvenika u sklopu *Human Terrain Systema*...

[*Avatar*, James Cameron, brana Belo Monte, postkolonijalna kritika, *Human Terrain System*, antropološka militarizacija, nerealne privrženosti, reprezentacija, antropološka ironija]

UDK 791.43:39.01]

izvorni znanstveni članak

primljeno 8.1.2011.

prihvaćeno 26.9.2011.

Antropologija *aliena* ili postkolonijalna kritika?

U uvodu zbornika radova okupljenih pod tematskim naslovom *Alien, The Anthropology of Science Fiction*, urednici George E. Slusser i Eric S. Rabkin korijene znanstveno-fantastičnog diskursa o *alienima* vide u renesansnim akademskim debatama oko kulturnog statusa kolonijalnog drugog (1987:7). Razlikuju dvije vrste *alienizirajućeg* diskursa: inkorporacijski i ekskorporacijski, a potonji ocrtavaju analizirajući Montaigneovog kanibala. "Montaigne u renesansnu debatu između umjetnosti i prirode, uvodi 'kanibala' ili divljaka. Odbaciti divljaka radi nedostatne 'umjetnosti', Montaigne ističe, znači prigriliti statičku viziju (...). Divljak nije degradirani čovjek, nego njegova druga verzija, verzija za studiranje" (ibid.:8). Montaigneova želja za vrijednosnim izokretanjem uvriježene opreke između civiliziranog zapadnjaka i nazadnog divljaka vodi, međutim, do neočekivane posljedice. Otklon od evolucionističkog vrednovanja po kojem je divljak niži razvojni oblik zapadnog čovjeka, otvara put do druge krajnosti – radikalne *alienizacije* ili ekskorporacije kolonijalističkog drugog. Divljak je, dakle, biće nerazrješive ambivalentnosti, dovoljno *alienizirano* da bi se klasificiralo pod drugu

vrstu, a opet i dovoljno slično da bi poslužilo kao antropološki objekt (i motiv znanstvenoj konstituciji antropologije).

Inkorporacijski pak diskurs o renesansnim divljacima autori iščitavaju iz Shakespeareove *Oluje* (ibid.:9). Naime, u trenutku kada milanski vojvoda Prospero stupa na necivilizirani otok, po “prirodnom pravu”, otok postaje njegov, a nakazni urođenik Caliban dobiva novu ulogu – nekadašnji “vlasnik” otoka postaje Prosperov rob. “Prirodno pravo” je, naravno, europsko pa odnosi uspostavljeni hijerarhijskom ljestvicom u Milanu automatski vrijede i na Calibanovom otoku. Inkorporacijski diskurs podrazumijeva, dakle, jedan tipičan model uključivanja koloniziranog u društvenu strukturu kolonizatora – onaj s rezervacijom za mjesto u najnižem socijalnom stratumu.

Prema interakcionističkoj hipotezi, proces izgradnje kolektivnog identiteta započinje borbom obostrane atribucije u interakciji dvije skupine, a završava tek prividno, u stalnim pregovorima oko prihvatljivosti međusobnih reprezentacijskih modela. Kontekst SF fantazije u kojem ljudi sreću zamišljene *aliene*, teško se može nazvati interakcijom, jer ona podrazumijeva dva identitarno distinktivna interakcijska pola. *Alieni* su (zasad) samo projekcija pa je interakcija s njima sličnija autorefleksiji – odnosi s nepoznatim *alienima* često zrcale poznate modele međuljudskih odnosa. Drugim riječima, diskurs o *alienima* ne može se analizirati komparacijski u odnosu prema nekom “stvarnom”, izvanjezičnom subjektu, jer oni ne postoje u izvanjezičnoj stvarnosti, pa se može povući paralela između Saidovog orijentalizma i *alienizma*: “fenomen orijentalizma se, kako ga ja ovdje proučavam, načelno ne bavi podudarnošću orijentalizma i Orijenta, nego unutarnjom dosljednošću orijentalizma i njegovih ideja o Orijentu (...) bez obzira na bilo kakvu podudarnost sa ‘stvarnim’ Orijentom (...)” (Said 1999:12).

James Cameron svojim je *Avatarom* odlučio prikazati upravo kolonijalni tip interakcije između ljudskih kolonizatora i koloniziranih *aliena*, a njegov *alienizam*, istovremeno i ekskorporacijski i inkorporacijski, kao da školski prati gore prikazanu analizu iz zbornika *Alien, The Anthropology of Science Fiction*. Naracija Cameronove fantazije i dalje podliježe klasičnim, renesansnim tropima; njegova autorefleksija, u pokušaju površne kritike američkog imperijalizma, otkriva tipične momente kolonijalističkog orijentalizma.

Cameronovi Na’Vi *alieni* pokušaj su univerzalističke reprezentacije neke apstraktne, iako vrlo zemaljske plemenske zajednice. Već i letimična analiza vizualnog identiteta Na’Vija budi razne asocijacije: vitki su i visoki s dugačkim pletenicama poput kenijskih i tanzanijskih Masai ratnika, jašu na konjima i bore se lukom i strijelom poput sjevernoameričkih In-

dijanaca, tijela su im ukrašena bijelim horizontalnim linijama kao i tijela australskih Aboridžina, naušnice su im nalik na nakit sjevernoameričkih, afričkih, indijskih plemena... Kulturni inventar mnogih, potpuno nepovezanih plemena tretira se kao zajednički inventar Cameronove palete za jedan univerzalistički portret holivudski egzotičnog drugog. U potrazi za "akademskom" legitimacijom tog kičastog filmskog portreta, redatelj je inicirao i suradnju s nekoliko antropologa. Nancy Lutkehaus (*University of Southern California*) surađivala je s filmskom koreografkinjom (Lula Washington) koja je pojedine ritualne scene osmislila po predlošku određenih običaja s Papue Nove Gvineje (Price 2009).¹ Lingvist s istog sveučilišta, Paul Frommer, koji je osmislio jezik Na'Vija djelomično inspiriran maorskim, inače je stručnjak za hebrejski, perzijski, malajski i mandarin-ski kineski (Zimmer 2009). I glumci koji su u filmu oživjeli likove Na'vija, birani su po načelu rasne "egzotike". Poseban Cameronov doprinos holivudskoj stereotipnoj reprezentaciji,² odnosno, konstituciji divljaštva, jedan je sitan, ali znakovit detalj: Na'Viji imaju životinjske repove. Rep je znak krajnje egzotizacije, a istovremeno i čin animalizacije divljaka. Komentar prepuštam Saidu:

¹ Nancy Lutkehaus, na temelju impresije o Cameronovom odnosu prema traženoj antropološkoj ekspertizi, osvještava vlastitu poziciju unutar eksploatatorske holivudske mašinerije: "Cameron je poput kolekcionara lijepih umjetnosti koji sebe smatra znalcem, a moja funkcija nije bila toliko nalik preprodavaču koji kolekcionaru donosi rijetke predmete, koliko kustosu čija ekspertiza omogućuje potvrdu autentičnosti" (Lutkehaus 2009). O suradnji s antropologinjom kao isključivo formalnom pokušaju legitimacije, govori i činjenica da je većina ritualnih scena oko kojih ju je konzultirao Cameronov suradnik Jon Landa, na kraju ipak izbačena iz filma (iz predavanja Nancy Lutkehaus na New York University 2010. godine – na ovoj informaciji iz prve ruke zahvaljujem recenzentskom komentaru).

² U dokumentarnom filmu *Reel Injun* (2009.), kanadski indijanski redatelj Neil Diamond precizno secira modele filmske reprezentacije sjevernoameričkih urođenika u dijakronijskom presjeku od prvih scena "egzotičnog plesa" s Edisonovog kinetoscopa, "plemenitih divljaka" dvadesetih, konstitucije krvoločnih, egzotičnih ratnika s razvojem vesterna, pacificiranjem i subvertiranjem drugotnosti sedamdesetih, preko reafirmacije devedesetih, pa sve do rađanja urođeničke nezavisne filmske produkcije u posljednjih petnaestak godina. Kolonijalistička logika filmske reprezentacije, počevši s John Fordovim vesternima, namjerno je slijepa za kontekst specifičnosti lokalnog, a otvorena fantazmi (publici lako probavljivih) generalizacija. Virtuozni jahači i zastrašujući, brutalni borci s perjanicom, lukom i strijelom – uobičajeni holivudski negativci – suprotstavljeni sofisticiranoj figuri tehnološki (civilizacijski) progresivnog bijelog muškarca, nemaju pandana izvan filma. Ukratko, svi *western* Indijanci zapravo su stereotipni prikaz *nizinskih* Indijanaca s perjanicama ili ukrašenim povezom preko čela koje nizinski Indijanci, doduše, nikada nisu nosili, ali im je pridodan radi učvršćivanja perika na filmskom setu. Za razliku od Fordovog, ograničenog ipak granicama kontinenta, Cameronov asortiman egzotike poprima globalne razmjere.

[I]maginativno istraživanje orijentalnih tema temeljilo se manje-više isključivo na suverenoj zapadnoj svijesti iz čije neosporne središnjosti izranja orijentalni svijet, najprije u skladu s općim idejama o tome tko je i što je orijentalac, a zatim u skladu s detaljnijom logikom kojom ne upravlja samo empirijska stvarnost, nego i skup želja, zapreka, ulaganja i projekcija. (Said 1999:15)

Jednom naslikan, portret koji bi trebao sadržavati esenciju plemenske egzotike, projiciran je u magičnu džunglu na izmišljenom planetu. Camerounova fantazija s početka dvadeset i prvog stoljeća, po tome se ne razlikuje mnogo od one književne Josepha Conrada s kraja devetnaestog stoljeća. Već je i za njega gornja granica egzotike graničila s izvanzemaljskim. Tama Afrika naratoru *Srca tame* Marlowu "je djelovala nezemaljski. Navikli smo promatrati okovano obličje pokorena čudovišta, ali ondje – ondje se moglo promatrati čudovišnog i slobodnog stvora. Bilo je nezemaljski, a ljudi su bili – ne, nisu bili neljudski. Pa znate, to je bilo najgore u tome – to podozrijevanje da oni nisu neljudi" (Conrad [1899] 2004:58). Nelagoda koju bijelac osjeća u blizini divljaka proizlazi iz nemogućnosti da u potpunosti negira njegovu ljudskost, iz užasa očigledne sličnosti. Ovaj citat iz *Srca tame* jedinstven je iskorak u romanu jer, za razliku od ostalih rasiističkih momenata, ovdje divljak nije mišljen kroz evolucionističku optiku, kao niži razvojni oblik zapadnog čovjeka, nego je shvaćen ambivalentno. Na tragu Montaigneovog ekskorporacijskog diskursa, divljaci Marlowu nisu neljudi, ali svejedno su nezemaljski. Poruka je jasna: divljak je *alien*; druga, čudna vrsta bijelog čovjeka. Montaigneu je to vrsta za teoretiziranje, Conradu za kolonizaciju, a Cameronu za fantaziranje.³

Pristup kolonijalističkom podtekstu Cameronove fantazije daje već i konceptualna analiza samog filmskog naslova. Inspiriran hinduističkom mitologijom, Cameron je preuzeo koncept avatara, odnosno, vjerovanje da se božansko, besmrtno, bestjelesno biće po potrebi može inkarnirati u smrtnom tijelu (u hinduizmu uobičajeno plave boje) i koristiti ga do-

³ Iako Conrad u *Srcu tame* zauzima evolucionističku poziciju prema kojoj je mjerilo ljudskosti određeno stupnjem tehnološkog razvitka, a Cameron u *Avataru* suprotnu, *rusoovsku*, prema kojoj bi temelj ljudskosti trebao biti u vezi s prirodom, točka njihovog susreta je u kategoriji *nezemaljskog* pod koju potpadaju i afrička plemena i Na'Viji, ali sa suprotnim konotacijama. U Cameronovim ranijim SF filmovima, primjerice, u filmu *The Terminator* (1984) ili *Terminator 2: Judgment Day* (1991), *neljudsko*, iako i dalje *zemaljsko*, odnosi se na krajnju evolucijsku točku tehnološkog napretka, a valorizirano je ambivalentno, i kao moment propasti *ljudskog* i kao njegov spas. U filmu *Aliens* (1986), kombinacija *nezemaljskog* i *neljudskog*, kobna je po *ljudsko*. U *Avataru* dolazi do preokreta: *vanzemaljsko* predstavlja suštinski *ljudsku* prirodu i u suprotnosti je sa *zemaljskim*, odnosno, tehnološki sofisticiranim, ali otuđenim do *neljudskosti* (slično kao i u filmu *The Terminator*). Usprkos pokušaju kontrastiranja prirodnog i tehnološkog, Cameronova fantazija društva duhovno stopljenog s prirodom ilustrirana je grubom, tehnološkom metaforom (organski "USB priključak").

slovno kao vozilo. Hinduistički avatar utjelovljuje se samo u kriznim trenucima u kojima je čovječanstvu potrebno vodstvo. U Cameronovom filmu avatar je naziv za genetskim inženjeringom stvoreno tijelo nalik tijelu Na'Vija koje se upravlja ljudskim umom na daljinu, iz laboratorija. Pojedinaac za kojeg je avatar dizajniran, da bi ga pokrenuo pomoću sofisticirane tehnologije, mora se određenim postupkom psihički projicirati u svoje novo vozilo, odnosno, utjeloviti prazno urođeničko tijelo. Kao što pomalo rezignirano, ali precizno primjećuje floridski antropolog Edward Gonzalez-Tennant, "[n]e osjećam potrebnim komentirati holivudsko kreiranje doslovno bezumnih (ali fizički atraktivnih) urođeničkih tijela, osim sugestije da je sada taj kolonijalni san postao očiglednim" (Gonzalez-Tennant 2010).

Iako čovjek čiji je um projiciran u tijelo avatara fenomenološki svijet proživljava virtualno, njegov um zapravo je prisutan u drugom, *alienskom* tijelu, na sličan način na koji je i u hinduističkom konceptu božansko biće prisutno u tijelu čovjeka. Iz preciznije usporedbe Cameronove interpretacije s hinduističkim originalom, otkrivaju se "šumovi" nastali holivudskim prevođenjem.

Naime, kao i u mitu, avatar i u filmu ima mesijansku funkciju, međutim, sasvim slučajno, utjelovljeni oslobodilački entitet u filmu je identitarno nešto opterećeniji od prosječnog božanstva. Funkciju i mjesto svetog bića preuzima jedan prilično sekularan *res cogitans*, američki marinac Jack Sully – determiniran vrsno, spolno, raso, tjelesno, nacionalno i klasno. Ne radi se ovdje samo o *high tech* sekularizaciji religijskog narativa, nego i o izvrtanju vrijednosnih kriterija: bijeli kolonizator postaje urođenički mesija i revolucionarni vođa u borbi s militantno-korporativnim imperijalizmom.

Cameronova Pandora ne nalazi se daleko od Shakespeareova inkorporacijskog otoka. Kao što Prospero po "prirodnom pravu" i na pustom otoku ostaje vladarom, tako je i naredniku Jacku Sullyu osiguran poseban status na Pandori. Status koji ga čeka među urođenicima ne samo da je, kao kod Prospera, *a priori* jednak njegovom zemaljskom klasnom statusu, nego se za njega oslobađa sam vrh hijerarhijske ljestvice Na'Vija.⁴

⁴ Tema bijelog urođeničkog mesije neizbježno priziva i usporedbu s filmom Kevina Costnera *Dances with Wolves* (1990.) u kojoj je isti rasistički podtekst prisutan u žanru vesterna. Pukovnik Unijine vojske i heroj Američkog građanskog rata, holivudskom predestinacijom, postaje i vođom Lakota Sioux Indijanaca u borbi protiv američke vojske. U gore spomenutom dokumentarnom filmu *Reel Injun*, Costnerov film komentira Russell Means – jedan od vođa Američko-indijanskog Pokreta koji je 1973. kulminirao oružanim sukobom s FBI postrojbom i privremenom okupacijom mjesta Wounded Knee (South Dakota) na kojem je američka vojska 1890. godine izvršila masakr nad Miniconjou Siouxima. Means film komentira s dozom gnušanja, postavljajući retoričko pitanje: "Tretirati moju

Cameron *going native*? Da, ali isključivo po uzlaznoj putanji kroz sustav urođeničke socijalne stratifikacije: "Ispod očitih politički korektnih tema (...) lako je otkriti cijelu paletu brutalnih rasističkih motiva koji cirkuliraju oko teme 'čovjeka koji je htio biti kralj': hendikepirani otpadnik sa Zemlje dovoljno je dobar da dobije ruku lokalne prelijepe princeze i pomogne im pobijediti u odlučujućoj bici" (Žižek 2010). No radi li se u *Avataru* doista o rasizmu ili o rasnom eskapizmu (usp. White 2010), želi da se bjelačka kolonijalistička krivnja komodificira po načelima holivudskog tržišta? Ili se radi o petlji u kojoj rasni eskapizam završava u rasizmu? Ideja da promjenom kože (u filmu – tijela) možemo promijeniti i rasni (u filmu – vrsni) identitet, te se posljedično odriješiti i od kolektivne rasne krivnje, simplističko je licemjerje, smisleno kao i stihovi bijelog Michaela Jacksona koji pjeva: "*It Doesn't Matter If You're Black Or White*".

Jalovost metamorfoze koju prolazi glavni akter Cameronove eskapističke fantazije, može se ocrtati i pomoću Memmijeve distinkcije između kolonizatora, kolonijalnog i koloniziranog (engl. *The colonizer, the colonial, the colonized*). U funkciji liminalnog medijatora između kolonizatora i koloniziranog, Memmi uvodi termin kolonijalnog kojim označava novopečenog kolonizatora (Memmi 1999:19-44). Autor, hipotetski, preispituje kakve su mogućnosti da takav pojedinac, još neiskvaren kolonijalističkom ideologijom, odjednom uvidi do koje mjere buržujska lagodnost kolonizatorskog života ovisi o beskrupuloznosti podčinjavanja koloniziranih. Iz te liminalne pozicije, kolonijalni pojedinac možda se ipak odluči prikloniti strani potlačenih i odreći se svog prvotnog, uzurpatorskog habitusa. Taj bi pojedinac nužno morao biti "moralni heroj", međutim, Memmija interesira politički preduvjet takvog otklona (ibid.:23). Pojedinac spreman poistovjetiti se sa socijalno ugroženim slojem, zasigurno ne bi bio desničar, ali ni očigledna lijeva orijentacija nije dovoljan uvjet; potrebna je uža specifikacija militantne ljevice. Ono na što autor želi navesti je sljedeći paradoks: u trenutku kada se taktikama revolucionarne borbe kolonizirani doista uspiju izboriti za samostalnost, nameće se pitanje: gdje se nalazi mjesto za bivšeg kolonizatora lijeve orijentacije, s obzirom na neizbježno desno ozračje novonastale nacije? Memmi je pritom vrlo jasan – mjesta nema: "Postoje, vjerujem, historijski nemoguće situacije, i ovo je jedna od njih" (ibid.:44). Ali ono što je nemoguće Memmiju, nije nužno nemoguće i za *Hollywood*. Naime, Cameron ovaj paradoks prevladava najneobičnijom "dijalektikom". Jack Sully je isprva uobičajeni kolonizator. U zapletu se uspijeva otrgnuti iz ralja neoliberalnog korporativnog kapitalizma i – očekivano – postaje militantni, kolonijalni ljevičar. Međutim, u raspletu,

---

naciju kao da se ne znamo boriti? Mi – Lakota – nacija koja je zaslužna za prvi vojni poraz Sjedinjenih Američkih Država (...)!?"

on postaje – ni manje ni više – teokratom (!) i tom bizarnom sintezom prevladana je “historijski nemoguća situacija”. Kako točno? Iskorakom u fantaziju staru koliko i kolonijalistički diskurs.

Naime, Aimé Césaire u svojem antikolonijalističkom “manifestu” iznosi, između mnogih ostalih, i fragment izvještaja iz belgijske kolonije Kongo. Jedan kolonizator zadovoljno se hvali svojim statusom kod Bantu naroda: “od prvog kontakta s bijelim čovjekom, Bantu su nas poimali iz jedine perspektive njima moguće, iz perspektive njihove Bantu filozofije i ‘integrirali nas u svoju hijerarhiju životnih sila na vrlo visokom nivou’” (Césaire 2001:59). Divinizacija kolonizatora ima učinak ontološke subordinacije koloniziranih, ili, riječima Césairea: “bog Bantua preuzet će odgovornost za belgijski kolonijalni sustav, a svaki Bantu koji se usudi dignuti ruku protiv njega, bit će kriv za svetogrđe” (ibid.). Istu ovu žudnju za kolonizatorskom divinizacijom, na tragu koje je i Cameronov fantazam, najslikovitije i najradikalnije artikulirao je Conrad literarnim portretom g. Kurtza, pomračenog modernističkog nadčovjeka koji utjelovljuje srž kolonijalizma:

Nije se bojao domorodaca; oni se ne bi ni pomaknuli sve dok g. Kurtz ne kaže. Njegova je uzvišenost bila iznimna. Logori tih ljudi bili su svud unaokolo, a poglavice su mu svakog dana dolazili u posjet. Puzali bi... “Ne želim ništa znati o ceremonijama koje se primjenjuju u prilaženju g. Kurtzu”, uzviknuo sam. Čudno, obuzeo me osjećaj da bi takve pojedinosti bile nepodnošljivije od onih glava koje se suše na kolcima pod prozorima g. Kurtza. (Conrad 2004:95)

James Cameron u *Srcu tame*

“Bezimena korporacija zauzeta uništavanjem prirodnog svijeta. Ustanak urođenika ujedinjuje klanove u borbi protiv modernog neprijatelja. Strastveni autsajder mijenja stranu natječući se protiv vlastitog načina života. To bi mogao biti pravi život. To bi mogao biti film, a za redatelja Jamesa Camerona, sada je oboje” – sugestivnim glasom u maniri foršpana, ispričat će vam narator foto-audio reportaže *New York Timesa*. Reportaža je naslovljena: “Američki holivudski titan postao amazonski križar” (Barri-
onuevo 2010). O čemu je riječ?

Na fotografijama reportaže Cameron je u *casual* izdanju: u tenisicama, trapericama, košulji bez kravate, usred Amazonske prašume, s našmin-
kanim licem, perjanicom na glavi i s kopljem u ruci. Grli ga poglavica jednog od plemena Xingu Indijanaca. Američka nevladina organizacija *Amazon Watch*, angažirana u borbi za ljudska prava brojnih urođeničkih

plemena u amazonskom bazenu, angažirala je redatelja filma *Avatar* u borbi protiv izgradnje kontroverzne hidroelektrane Belo Monte na brazilskoj rijeci Rio Xing. Projekt vrijedan desetak milijuna dolara, pokrenut za vrijeme mandata bivšeg brazilskog predsjednika Luiza Inacia Lula da Silve, u potpunosti podržava i vlada sadašnje predsjednice Dilme Rousseff, usprkos tome što će potapanje 400 kilometara kvadratnih prašume, obradivih površina i grada Altamire, uz isušivanje stotinjak kilometara duge rijeke Xingu, dovesti i do evakuacije dvadeset tisuća ljudi, kao i kulturocida nad dvadeset i četiri urođeničke zajednice koje ovise o rijeci.⁵ Projekt su, uz UN, osudile brojne svjetske ekološke organizacije, a protest urođenika podržava i koordinira mreža lokalnih i svjetskih nevladinih organizacija. Iako je većina prašumskih kadrova u *Avataru* snimljena u Amazonskoj prašumi, Cameron ju je s nevladinom organizacijom *Amazon Watch* prvi put posjetio tek u ožujku 2009. godine. Kao što obavještava video reportaža *New York Timesa*, stigao je u pratnji supruge i tri tjelohranitelja, a vođama urođeničkih zajednica iz doline rijeke Rio Xing najavljen je kao “moćan saveznik” (Barrionuevo 2010).

U govoru koji je održao pod starim drvetom u nekom neimenovanom selu, urođeničkim se vođama obratio u pomno skovanoj alegoriji, usporedivši brazilsku vladu sa zmijom koja ih polagano guši te objašnjavajući da je borba protiv te zmijske jedini način da se spriječi izgradnja brane.

Nalet pljeska proširio se gomilom. Kad je prava zmija pala s drveta, redatelj nije izgledao uznemireno. Nakon što su je maknuli, urođenički vođe zahvalili su mu darovima. Jedan mu je dao koplje, drugi crveno-crnu ogrlicu izrađenu od sjemenki. Treći, Poglavica Jaguar Kayapo naroda, jedan od najpoštovanijih u Brazilu, dao mu je perjanicu prije nego li je započeo ples u čast g. Cameronu. (ibid.)

Nakon plesa, u kratkom intervjuu, g. Cameron postao je autorefleksivan.

Redatelj je rekao da je njegov boravak u bazenu rijeke Rio Xing više od osobne misije; to je terensko istraživanje [engl. *scouting trip*; op. a.]: “Pa, razmišljao sam o nastavku [*Avatara*, op. a.]. Osobno iskustvo koje imam s urođenicima i s njihovim položajem, moglo bi se uklopiti u narav priče koju sam odlučio ispričati; u stvari, skoro sigurno i hoće. Smiješno je primijetiti da sam, logički, trebao prvo učiniti ovo, a onda snimiti film, osim što ne mislim da bi to mnogo promijenilo film. Barem ne na temelju onoga što sam vidio – to me čini samo još bjesnijim”. (ibid.)

⁵ Usp. http://www.amazonwatch.org/newsroom/view_news.php?id=2050 Amazon watch Press Release 2010-04-12.

Dakle, nakon dvodnevnog izleta u Amazoni koji je rezultirao zauzimanjem centralne pozicije u plesu urođeničkih poglavica (svaka sličnost s g. Kurtzom je slučajna), g. Cameron je bijesan. Toliko bijesan da intenzivno razmišlja o nastavku *Avatara* s kojim je već postigao najveću zaradu u povijesti filmske industrije (više od dvije milijarde dolara). Interesantna je Cameronova opaska o izokrenutoj "logici" kauzalne veze između njegovog posjeta urođenicima i režije filma *Avatar* čija popularnost parazitira na urođeničkim pitanjima. Referirajući se na situaciju sličnu brazilskoj, u indijskoj Orissi, tj. na ugroženost plemena Kondh, čije je planinsko boravište prodano rudarskim kompanijama radi boksita, Žižek pita: "Gdje je tu Cameronov film? Nigdje: u Orissi nema plemenitih princeza koje čekaju bijele heroje da ih zavedu i pomognu njihovom narodu, samo maoisti koji organiziraju izgladnjele farmere. Dakle, što ako je pravi avatar "Avatar" sam, film koji zamjenjuje stvarnost" (Žižek 2010)? Izokrenuta kauzalna logika između Cameronove filmske fantazije i njegovog "stvarnog" dolaska u Amazonu je logika simulakruma koja nepovratno tanji granicu fantazije i stvarnosti. Prvi urođenici s kojima se Cameron susreo bili su oni koje je sam i izmislio – Na'Viji s Pandore. Xingu Indijanci koje je u Amazoni upoznao nakon snimanja filma zanimljivi su mu samo do one mjere do koje je njihova situacija profitabilna, odnosno, podatna scenariju za nastavak njegovog *Avatara*. Što su Na'Viji realniji u 3D simulaciji, problemi Xingu Indijanaca plošniji su i nestvarniji. Cameron nikad "stvarno" nije bio u Amazoni. Osim što je svojim dolaskom sigurno postigao učinak očekivan od strane organizatora i samih Xingu Indijanaca – kratkotrajno povećanje njihove medijske vidljivosti, Cameronov neuspjeli pokušaj naknadnog aktivizma – referiranje na borbu Xingu Indijanaca kao na samo jednu od mogućih lokalnih instanci arhetipske situacije reprezentirane njegovim *Avatarom* – licemjerniji je utoliko što se sveo na pretenciozni i populistički potez: pisanje pisma tadašnjem brazilskom predsjedniku, koje je, očekivano, ostalo neodgovoreno.

Od sredine osamdesetih godina u Brazilu postoje razrađene urođeničke taktike preuzimanja vlastite reprezentacije u svoje ruke, i to sustavnom proizvodnjom i arhiviranjem nefikcijskih filmova o vlastitoj kulturi, kao i o borbi s neo-liberalnim prijetnjama. Primjer je *Kayapo Video Project* kojeg je 1990. godine antropolog Terence Turner pokrenuo s Kayapo Indijancima u selu Gorotire,⁶ ili danas aktualna produkcijska filmska platforma i socijalna mreža *Vídeo nas Aldeias* kojom je obuhvaćeno tridesetak urođeničkih brazilskih zajednica.⁷ Osim legitimiranja vlastite statusne moći

⁶Usp.http://www.anthro.umontreal.ca/personnel/beaudetf/Media_Autochtones/6-kayapo/kayapo.html 15.10.2011.

⁷<http://www.videonasaldeias.org.br/2009/index.php> 15.10.2011.

javnim obraćanjem predsjedniku, osobno mi je zamisliv i direktniji, iako manje spektakularan oblik aktivizma: financiranje inicijativa nalik projektu *Video nas Aldeias*, međutim Cameronov aktivizam gasi se, očito, na granicama fantazije (dovoljno jake za supstituciju stvarnosti).

U travnju 2009. godine, redatelj se ponovo vratio u pratnji supruge te Sigourney Weaver i Joel Davida Moorea, (bijelih) glumaca angažiranih u *Avataru*. Na početku kratkog dokumentarnog filma u produkciji *Amazon Watcha*⁸ vidimo ih kako rijekom Rio Xing ulaze sve dublje u prašumu. "Plovidba uz tu rijeku bila je poput putovanja ka najranijim počecima svijeta, kad je raslinje divljalo zemljom, a stabla su kraljevala", kaže Marlow u *Srcu tame*, uzevši kretanje brodom niz rijeku kao metaforu za vremensko putovanje unatrag kroz evolucijski shvaćene stupnjeve civilizacijskog razvoja (Conrad 2004:55). Na *press* konferenciji nakon sastanka s urođeničkim vođama, Cameron izjavljuje: "Osjećam da je dužnost doći k vama iz Sjeverne Amerike, (...) jer ja dolazim k vama iz vaše budućnosti u vašu sadašnjost. U SAD-u gdje ja živim... naši urođenici su uništeni. (...) To su očito problemi s kojima sam se bavio kad sam snimio Avatara."⁹ Diskurs vremenskog putnika g. Camerona, s učinkom patronizacije brazilskih urođenika, usporediv je s učinkom diskursa koji Boris Buden prepoznaje u odnosu Zapada prema postkomunističkim zemljama. Zapad svoj postkomunistički subjekt kreira represivnom infantilizacijom, a njen diskurzivni učinak je: "biće bez prošlosti, potpuno nevino, isključivo okrenuto budućnosti iz koje, teleološki, crpi razlog svog postojanja, ali biće ujedno nesamostalno, nezrelo, prepušteno samovolji starateljstva, ukratko – dijetete" (Buden 2010). Gledano iz te perspektive, Cameronova amazonska poruka nerazlučiva je od pouke *Avatara*, a sljedeći Žižekov zaključak naznačuje realne determinante urođeničke slobode volje: "Pouka filma je stoga jasna: jedini izbor koji aboridžini imaju jest da ih ljudi spase ili unište – u oba slučaja, oni su igračka u ljudskim rukama. Drugim riječima, mogu izabrati žele li biti brutalna žrtva imperijalističke stvarnosti ili igrati ulogu koja im je određena u fantaziji bijelog čovjeka" (Žižek 2010).

⁸ http://www.amazonwatch.org/newsroom/video_popup.php?source=vimeo-10964582&title=James+Cameron+and+Avatar+cast+members+Sigourney+Weaver+and+Joel+David+Moore+return+to+the+Xingu+river+and+speak+out+against+the+Belo+Monte+Dam+in+Brazil.

⁹ Isto kao bilješka 8.

***Human Terrain System* – borbena antropologija ili militarizacija antropologije?**

Osim što je svojim kolonijalističkim podtekstom značajno doprinio orijentalističkom diskursu, Cameronovom *Avataru* možemo zahvaliti i za “popularizaciju” antropološke discipline. Naime, metamorfozu Jacka Sullya iz običnog narednika američke mornarice u vrhovnog vođu-svećenika svih urođeničkih plemena Pandore, omogućio je tim socijalnih znanstvenika koji pod okriljem vojske producira znanje o Pandorinim urođenicima. Motiv angažmana socijalnih znanstvenika od strane vojno-industrijskog konzorcija je otvoren: pronaći najbrži način eksploatacije vrijedne rudače koja leži u svetom tlu Na’Vija. Drugim riječima, kulturocid je vojsci jeftiniji od genocida pa ima i stratešku prednost. U timu znanstvenika je i jedan antropolog, a identitarna metamorfoza koju narednik Sully doživljava, s kulminacijom trajnog utjelovljenja u repliku urođeničkog tijela, u principu je ostvarenje antropološkog mita starog koliko i ideja terenskog istraživanja: konačno osvajanje emske perspektive. Jacku Sullyu je za taj pothvat trebalo svega tri mjeseca, pa mi je nekako žao Malinowskog kad se sjetim da mu sve to vrijeme provedeno na Trobrijandskom otočju nije bilo dovoljno čak ni za skidanje zapadnjačkog odijela, a kamoli za odbacivanje vlastitoga tijela. I dok je Malinowski na Trobrijandima plakao za majkom, Jack Sully je u tri mjeseca uspio osvojiti lokalnu princezu.

Vojni angažman socijalnih znanstvenika i antropologa, populariziran filmom, dio je stvarnog scenarija imperijalističkih poduhvata SAD-a. Godine 2007. profesionalnim su se vojnicima u Afganistanu i Iraku, pridružili takozvani *Human Terrain Team*-ovi (HTT) sastavljeni od socijalnih znanstvenika, antropologa i profesionalnih vojnika. Nova protu-pobunjenička strategija generala Petraeusa počiva na projektu zvanom *Human Terrain System* (HTS) – nazivana je i strateškim “kulturnim okretom” – a trebala bi “mekšim”, nenasilnim pristupom smanjiti civilne žrtve zahvaljujući boljem poznavanju nečega što se naziva “*Human Terrain*”. To je “element operativnog okoliša koji obuhvaća kulturne, sociološke, političke i ekonomske faktore lokalne kulture” (Finney 2008:3). Svakoj brigadi američke vojske na “terenu” priključuje se po jedan *Human Terrain Team* sastavljen od pet do devet članova, na primjer: tri profesionalna vojnika i dva socijalna znanstvenika. Pod sloganom “osvajanja srca i umova” domicilnog stanovništva, militarizirani antropolozi i socijalni znanstvenici, u sklopu HTT-a trebali bi: “podupirati zapovjednike popunjavajući rupe njihovog kulturnog znanja u trenutnom operacijskom okolišu i omogućiti kulturološku interpretaciju događaja unutar područja operacije” (ibid.:2). Cilj *Human Terrain* mapiranja je, dakle, pozitivistički san o mogućnosti totalnog

uvida u naivno statički shvaćenu kulturu, na temelju kojeg bi barbarski motivi iracionalnih terorista odjednom postali transparentni, prevedeni na operacionalni jezik zapovjednika američkih marinaca, a teroristi sami, posljedično, postali bi vidljiviji i snajperistima američke vojske. Sve to, naravno, s altruističkim ciljem zaštite iračkih i afganistanskih civila.

U kolovozu 2007. godine, nedugo nakon prvih medijskih izvještaja o projektu HTS, na *Watson Institute for International Studies* (Providence, Rhode Island), održana je konferencija u organizaciji *American Anthropological Association* (AAA). Nedugo zatim, izvršno je vijeće AAA javno osudilo militarizaciju antropologije, pozivajući se prvenstveno na višestruko kršenje antropološkog etičkog koda (*AAA Code of Ethics*). Prema službenom izvještaju izvršnog odbora o projektu HTS, pozicija antropologa koji pod ugovorom američke vojske u ratnom okruženju prikupljaju etnografske podatke s pragmatičnim, militarističkim ciljem, etički je upitna na više razina. Kao prvo, ugovor pod kojim antropolog surađuje s vojskom nužno zahtijeva identitarnu promjenu u kojoj su etički kriteriji antropološke struke podređeni vojnoj hijerarhiji i ciljevima ratnih strategija. Kao drugo, iz očitih razloga američke okupatorske perspektive, načelo “*ne naudi onima koje istražuješ*” postaje kontradiktoran zahtjev. Kao treće, u situacijama militantne antropologije (u kojima je na stolu, uz diktafon i blok, odložen i pištolj), teško je raspravljati o načelu dobrovoljnog pristanka informanata. Kao četvrto, s obzirom na to da o korištenju etnografskog materijala odlučuju vojni zapovjednici, teško se oduprijeti impresiji da bi se funkcija “popunjavanja rupa u kulturnom znanju zapovjednika” mogla svesti jednostavno na targetiranje (usp. AAA:2007). U zaključku izvješća, AAA podcrtava: “U kontekstu rata koji je široko prepoznat kao poricanje ljudskih prava i zasnovan na netočnim informacijama, te na nedemokratskim principima, izvršno vijeće vidi HTS projekt kao problematičnu uporabu antropološke ekspertize, prvenstveno iz etičke perspektive” (ibid.). Izjavu, međutim, završavaju u pomalo kompromisnom tonu, apstraktno generalizirajući o ulozi antropologa u demokratskoj državi, navodeći kako “izvršno vijeće odobrava da antropologija bude i u stvari jest dužna pomoći unaprijediti državnu politiku kroz najšire mogućnosti širenja antropološkog razumijevanja u javnoj sferi, kao i doprinosom u transparentnom i informiranom razvoju, te implementaciji politike SAD-a kroz čvrste demokratske procese utvrđivanja činjenica, debatiranja, dijaloga i oslobođenja” (ibid.).

Početkom 2007. godine osnovana je i grupa nezavisnih antropologa indikativnog naziva *The Network of Concerned Anthropologists* (NCA),¹⁰ s

¹⁰ Doslovan prijevod naziva grupe bio bi: “Mreža zabrinutih antropologa”.

ciljem promicanja etičke antropologije i protestiranja protiv antropološkog angažmana u protupobunjeničkim vojnim strategijama. Njihovu protestnu peticiju potpisalo je oko tisuću američkih antropologa, a izjava o HTS-u, adresirana visokim političkim i vojnim dužnosnicima, usmjerena je na instrumentalnu razinu projekta. Autori smatraju da je, kao prvo, neutemeljeno pozivati se na efikasnost HTT-a pri smanjivanju civilnih žrtava jer za to nema dokaza. Kao drugo, smatraju da je projekt naprosto preopasan (do trenutka kada je napisano protestno pismo, poginulo je troje socijalnih znanstvenika, a manjak njihovog vojnog treninga, profesionalni vojnici doživljavaju kao direktnu prijetnju vlastitom životu). Kao treće, smatraju da je projekt preskup, i na kraju, da je neetičan (usp. NCA:2010).

Dok je kritika AAA-a fokusirana na etičku dimenziju antropološke militarizacije, nezavisna skupina antropologa iz NCA-a taktički je pokušala s kritikom pragmatične razine. Mnogi antropolozi okupljeni oko te dvije organizacije kritizirali su i metodološke i teorijske postavke projekta. Međutim, između redaka danih kritika budi se dojam kompromitirajućeg diskursa. Temeljna razina s koje bi se HTS projekt trebao napasti je politička, a sve ostalo su nijanse. Ni jedna kritika nije direktno upućena imperijalističkom kontekstu ratova u Iraku i Afganistanu. Čak i kad bi unutar ratnog stanja stvarno postojala mogućnost poštivanja etičkog kodeksa antropologije, nisam siguran da bi se time povećala "etičnost" samog rata. Također, čak ako se uspješnost projekta, odnosno, smanjenje broja civilnih žrtava, uspije dokazati na statističkoj razini, nisam siguran da je time opravdana imperijalistička militarizacija antropologije.

Interesira me hoće li Cameronova filmska reprezentacija antropološkog terena dovesti do naglog povećanja interesa za antropološke studije na američkim sveučilištima, kao što su jednom to učinili filmovi poput *Indiane Jonesa* ili *Tomb Ridera*... Pitam se koju će stranu u debati oko HTS projekta zauzeti studenti, s obzirom na to da je mogućnost zaposlenja u HTT kontekstu gotovo instantna, a plaće dvostruko veće od prosječnih plaća sveučilišnih profesora kulturne antropologije na američkim sveučilištima. Godine 2010., u Berkeleyyovom je *Undergraduate Journalu* objavljen studentski rad pod nazivom "Ispraćena etnografija: etika, *Human Terrain System* i američka antropologija u konfliktu" u kojem autor Eric Daily gorljivo staje na stranu HTS projekta. Interesantno je da se u zahvalama na početku članka, osim mentorima zahvaljuje i svojoj "trećoj mentorici", profesorici Nancy Scheper-Hughes, za sve uloženo vrijeme i trud kojim je doprinijela ovom diplomskom radu [engl. *thesis*; op. a.] kao i za njezino strpljenje, s obzirom na to da sam njezin rad koristio za potkrepljivanje ideja s kojima se nije složila" (Daily 2010:1). I doista, njegovi se stavovi temelje na doslovnom iščitavanju sintagme "*militant anthropology*", ko-

jom Nancy Scheper-Hughes referira na neraskidivi odnos antropološkog angažmana i političkog aktivizma, naravno, u uvjetima dijametralno suprotnim od *Human Terrain System* konteksta.

Ukratko, autor članka "Ispraćena etnografija" ne slaže se sa stavom AAA-a prema kojem je antropološki angažman u HTS projektu neetičan i smatra da bi pravilno iščitavanje etičkog kodeksa trebalo rezultirati upravo antropološkim angažmanom u HTS-u. Autor je zabrinut:

da su glasovi iračkih i afganistanskih civila nadglasani zveketom borbe, a samo im nekoliko ozbiljnih antropologa pokušava osigurati publiku. Antropolozi su hrabro, da upotrijebim frazu Nancy Scheper Hughes, "stavljali svoja tijela na rub" [engl. *put their bodies on the line*; op. a.] iz ovog istog razloga, u mnogim drugim kontekstima. Gdje su hrabri antropolozi voljni staviti svoja tijela i reputaciju na rub kako bi hodali ulicama Bagdada i Kabula i davali glas tamošnjim ljudima? Čini se, gotovo sigurno, oni su u *Human Terrain Systemu*. (Daily 2010:27)

Bojim se da patetični narativ o "hrabrim" antropolozima kolege s Berkeleya ne proizlazi iz altruizma, nego iz naturalizirane ideologije *white savioura* ili, drugim riječima: radi se o tipičnom *Avatar* kompleksu. Autor svoj stav o etičnosti HTS-a gradi na analizi službenog *Human Terrain* priručnika (dostupnog na internetu), ne konfrontirajući ga s negativnim iskustvima antropologa angažiranih u HTS-u. Slučaj kulturnog antropologa Johna Allisona mogao bi pružiti takav protuprimjer. S obzirom na svoja terenska istraživanja u Afganistanu šezdesetih, te na splet okolnosti trenutnog nezaposlenja i prilike da pomogne Afganistancima s kojima je surađivao prije više od trideset godina, odlučio se angažirati u sklopu HTS projekta. Njegova korespondencija elektroničkom poštom s jednim od najžustrijih kritičara projekta, antropologom Davidom Priceom, objavljena u Priceovom članku, ocrtava atmosferu u kojoj bi antropolozi trebali "davati glasove iračkim i afganistanskim civilima". Allison opisuje komunikaciju s članovima budućeg *Human Terrain Teama* na edukacijskom treningu u Kansasu koji je trebao prethoditi odlasku na bojište. Na samom početku treninga jedan od timskih kolega, prisjeća se Allison, objasnio je svoj patriotski motiv priključivanja HTS-u; nije se, naime, želio naći u situaciji "da mora nositi američku zastavu vratima neke američke majke uz obavijest da joj je sin ubijen" (Price 2009). Allison nastavlja:

Kad sam ga pitao za afganistanske majke čiji su sinovi ubijeni radi pogrešnog američkog prosuđivanja koje je prouzročilo "kolateralnu štetu" u nasilnom ratovanju [engl. *kinetic warfare*; op. a.], odgovorio mi je da mu "se jebe za te ljude. Ja bih se samo vozio kroz njihovo selo u svom Humveeju i bacao novac tim majkama". To je bio Pukovnik, doktorand na vojnom studiju povijesti na sveučilištu koje je osnovala vojska – voditelj Tima. (ibid.)

Pretpostaviti da bi antropolozi na bojištu mogli ne samo smanjiti civilne žrtve, nego djelovati i altruistički, po mogućnosti i sakupljati etnografsku građu za buduće doktorate, znači zaboraviti da je antropolog potpisivanjem ugovora dobio svoje točno određeno mjesto u vojnoj hijerarhiji i da o svim zadacima članova svakog *Human Terrain Teama* odlučuje njihov voditelj čiji se altruizam, pretpostavljam, podudara sa stavovima spomenutog Pukovnika. Ali kako bi konkretno trebao izgledati odlazak na ratni antropološki “teren”?

[M]oraš nositi oružje jer se sudaraš s vojnikom iz vozila koji ide na isključivo vojnu misiju i, ako će biti toliko ljubazni [dozvolit će ti] par minuta intervjuiranja; ali bolje ti je da imaš pištolj kako bi u slučaju napada mogao zamijeniti vojnika čije si mjesto zauzeo u vozilu. (ibid.)

Cilj HTT-a je pomoći svojem zapovjedniku brigade da shvati tko su “loši momci”, tko su “dobri momci” i tko su oni u sredini, na koje se može utjecati da se priklone “dobrim momcima” (...). Mi smo zapovjedniku trebali dati informacije s kojim bi ovu sredinu od 80% ili 60% povukao na “dobru” stranu. Izlaziš iz vojnog vozila okružen naoružanim ljudima, ti nosiš vojnu uniformu i pancirku i pokušavaš naći nekoga s kim ćeš razgovarati na ulici radi prikupljanja ključnih informacija! Ako uspiješ pronaći nekoga, rekli su nam [na obuci] da, jednom kad počneš pričati s nekim, imaš negdje između 5 do 7 minuta prije nego li zbog pucnjave postane preopasno (...) ¹¹

Dakle, “hrabri antropolozi koji su spremni svoje tijelo i reputaciju staviti na rub”, s kakvima se želi poistovjetiti kolega Eric Daily s Berkeleya, a koji slučajno zalutaju u HTS, ne samo da nisu u Afganistanu, nego trčecim korakom (i oboružani ponovno samo diktafonom) marširaju natrag željni kukavičke akademske sterilnosti, kao što je to učinio i John Allison, postajući dezterterom i prije samog odlaska na ratni “teren”.

Što se tiče Dailyevog doslovnog i pogrešnog iščtavanja postavki koje je Nancy Scheper Hughes iznijela u članku “Primat etičkog: propozicije za borbrnu antropologiju” [engl. *The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology*], pretpostavljam da autorica nije mogla ni zamisliti da će jednom naići student koji bi u njejoj sintagmi “*Militant Anthropology*” mogao vidjeti poziv za sklapanje ugovora s američkom vojskom, a borbeni antropološki aktivizam svesti na funkciju militarističkog targetinga... U autorefleksivnom članku, autorica istražuje potencijal vlastite hibridne pozicije višegodišnjeg paralelizma između aktivističkog angažmana i antropoloških istraživanja poduzetih u slamovima sjevernog Brazila i Cape Towna. Upućuje – bolje – poziva na ujedinjavanje pozicija

¹¹ Iz radio-intervjua s John Allisonom; <http://www.culturalenergy.org/mp3/john-allison17feb10.mp3>.

obično suprotstavljenih oprekom koja istraživačko dijeli od aktivističkog. Pasivni princip promatranja autorica izaziva terminom “svjedočenje” koje antropologa čini “aktivnim glasom, i pozicionira ga unutar ljudskih događaja kao osjetljivo, refleksivno i moralno privrženo biće koje će ‘zauzeti strane’ i donijeti procjene, pa makar to bilo protivno antropološkom neangažmanu, etičkom i političkom” (Scheper Hughes 1995:13). Biti osjetljiv i moralno privržen pod palicom zapovjednika koji bi iz oklopnog džipa bacao novac afganistanskim majkama kao naknadu za sinove ubijene iz američkog imperijalističkog altruizma? Ili korak dalje – zauzeti stranu? Autorica nastavlja: “Možemo se učiniti dostupnima ne samo kao prijatelji ili ‘zaštitnici’ [engl. *patrons*; op. a.] u starom, kolonijalističkom smislu, nego kao *comrades* (sa svim zahtjevima i obavezama koje ta riječ implicira) ljudima koji su objekti našeg pisanja, čiji nam životi i mizerija omogućuju uzdržavanje” (Scheper Hughes 1995:13). Da bi postigli taj pomak, autorica zaključuje, moramo se odreći “nerealnih privrženosti” porodici, naciji, religiji, rodu i spolu... Pomislio bih na tren, kao što je očito pomislio i kolega s Berkeleya, da je njezin poziv moguće učiniti jedino avatarskim preokretom, međutim, njezin je poziv ipak nešto izravniji.

Zauzeti stranu, biti socijalno angažiran i privržen moguće je odmah u startu; nije potreban fantastičan scenarij – postajanje marincem-okupatorom, pa liminalnim avatarom, pa Na’Vijem. Moguće je odmah stati na stranu ugroženih. To bi, međutim, podrazumijevalo jednu mnogo manje spektakularnu transformaciju koju zapravo ne žele ni James Cameron ni Eric Daily, a koju Scheper Hughes naziva odricanjem od “nerealnih privrženosti”. Takvih primjera svejedno ima. David Price navodi antropologe koji su:

radili mnogo uspješnije kao pobunjenici, nego li protu-pobunjenici: u Drugom svjetskom ratu Edmund Leach je vodio oružanu pobunjeničku grupu u Burmi, Charlton Coon trenirao je teroriste u Sjevernoj Africi, Tom Harrison naoružavao je urođeničke pobunjenike u Sarawaku. Takve epizode otkrivaju antropologe odane (trenutnim) interesima ljudi koje proučavaju (ali također odane i interesu svoje nacionalne države), ne podčinjavajući ih okupacijom ili potiskujući njihov trud za oslobođenjem poput izobličених forma etnografije kao Human Terrain. (Price 2010)¹²

¹² Prva tri poglavlja ovog članka objavljena su kao zasebni tekstovi pod naslovima: Nije važno jesi li bijel ili plav (1 i 2). Zarez : dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja. 297-298 (2011), 14-15; 299-300 (2011), 20-21.

(Antropološka) ironija?

Sistemska greška imperijalističkog predznaka koja je u istoj mjeri prisutna u podtekstu Cameronovog "aktivističkog" sinopsisa, koliko i u premisama "altruističkog" koncepta *Human Terrain Systema*, u osnovi je reprezentacijske prirode. Xingu Indijanci, podjednako kao i Iračani, Afganistanci i Na'Vi urođenici samo su akteri unaprijed predodređeni za neku od varijacija na temu scenarija kojeg Gayatri Spivak označava rečenicom: "Bijeli muškarci spašavaju smeđe žene od smeđih muškaraca" (Spivak 2011:122). Ta se reprezentacijska greška može iščitati samo u negativu, pod pretpostavkom stvarne mogućnosti uvjeta koje Spivak preispituje u kontekstu rasprave o odnosu teorije i prakse lijevo orijentiranih intelektualaca i konstitucije subjekta podčinjenih, naime, uvjeta pod kojim podčinjeni mogu govoriti. U pozitivu, greške ni nema – zasjenjena je podudarnošću imperijalnih modela na obje reprezentacijske razine od kojih film *Avatar* odgovara umjetničkoj re-representaciji (*Darstellung*), a HTS spada pod domenu političke reprezentacije (*Vertretung*) (usp. Spivak 2011:81). Navedena distinkcija, koju Spivak preuzima od Marxa, omogućuje upravo detekciju onih momenata u kojima umjetnička (literarna) reprezentacija postaje nerazlučivom od političke: "(...) predstava svijeta u reprezentaciji – scena pisanja, njen *Darstellung* – prikrija izbor i potrebu za 'junacima', očinskim zamjenama, subjektima moći – *Vertretung*". S obzirom na to da se u Cameronov scenarij potkrao "junački" *white savior* efekt identičan re-representaciji stvarnih namjera humanističko-militarne koalicije, motivi "junački" unovačenih antropoloških subjekata na Pandori u jednakoj su mjeri determinirani američkim imperijalnim apetitom kao i motivi njihovih nefikcionalnih kolega u Afganistanu. Transformacija fikcijskog junaka, od marinca do teokrata, u povratnoj sprezi, naznačuje i razvojne smjernice fantazije sadržane u krilatici o osvajanju srca i umova domicilnog stanovništva, pod kojom je američkoj javnosti plasirana nova protupobunjenička strategija HTS-a.

Zbunjuje me, stoga, kontradiktornost jednog od sustavnijih kritičara HTS-a; naime, politolog i dokumentarist James Der Derian u *Avataru* vidi najuspješniji anti-ratni film današnjice, iščitavajući film očito iz nekritičke pozicije koju bi Hall nazvao dominantno-hegemonijskom (Hall 2006:138). Iz nešto pomaknutije perspektive, nije teško uočiti da se rat između Na'Vi urođenika i njihovih okupatora može protumačiti naprosto kao izlika potrebna za konačan dolazak mesije. Jackova je metamorfoza predestinirana; njegov put do vrha hijerarhijske ljestvice Na'Vija zapisan je na razini premisa naturalizirane imperijalne logike režisera. U tekstu "Sad smo svi Avatari" Der Derian vuče paralele između Cameronovog

igranog i dokumentarnog filma pod nazivom “*Human Terrain* (rat postaje akademski)”. Riječ je o filmu nastalom unutar projekta *Military Cultural Awareness* pokrenutog 2007. godine na *Watson Institute for International Studies* (*Brown University*). Sam Der Derian jedan je od pokretača projekta i koautor filma koji gledatelje vodi kroz proces obuke članova HTS-a, iznosi precizan presjek razvoja projekta i vješto suprotstavlja (akademske, političke i vojne) glasove za i protiv, svejedno zauzimajući jasan politički kontra stav, raskrinkavajući imperijalnu osnovu HTS-a, kao i samih ratova u Afganistanu i Iraku. Međutim, kao i Cameronov, i Der Derianov film ima svog junaka. Njegova osobna priča u naraciju se uvodi postepeno, a posljednji dio dokumentarca posvećen je samo njemu – Der Derianovom kolegi Michaelu, mladom, po svemu izvrsnom socijalnom znanstveniku koji se nakon početnog angažmana na projektu *Military Cultural Awareness*, primoran već poznatom jednadžbom kombinacije financijske krize i akademskog altruizma, odlučuje priključiti HTS programu usprkos svojim antinacionalističkim stavovima. Po obuci, 2008. godine, Michael Bhaita u Afganistan odlazi kao dio *Human Terrain Teama*. Oxfordski stipendist i aktivist s iskustvom rada na Kosovu, u Zapadnoj Sahari i Istočnom Timoru, ubijen je nekoliko mjeseci po svom dolasku na “teren” kao prva civilna (ili akademska) žrtva u kontrapobunjeničkoj fazi ratovanja u Afganistanu. Der Derian piše o transformaciji koju je kao znanstvenik osobno doživio nakon Michaelove smrti čiju su priču naknadno uključili u dokumentarac:

Istražujući druge, vojnike ili marince, Afganistance ili trometarne plave vanzemaljce, spremni smo prići blizu, ali ne i preblizu. Promatramo sebe kako promatramo druge. Ali kad je ubijen jedan od “naših”, i to je ironija i sve ostale varke distanciranja: u gorućoj želji da saznamo zašto, odbacili smo svoj akademski stav i otvorili se prema novim mogućnostima, novim misterijama, novim identitetima. Više nismo bili istraživači, nego sudionici u vlastitom filmu. I sami smo bili prisiljeni postati avatarom drugog. (Der Derian 2010:6)

Ubojstvo “našeg” kao ironija višeg reda koja dokida ironiju distanciranja prema “našem” i sebi, parcijalno je i u ovom kontekstu teško primjenjivo tumačenje Geertzove “antropološke ironije” na koju se Der Derian poziva ranije u svom tekstu:

Veza između istraživača i informanta često počiva na “setu polu-sagledanih parcijalnih fikcija”; i, kaže Geertz, “sve dok one ostaju parcijalnim fikcijama (dakle parcijalnim istinama) (...), veza napreduje dovoljno dobro.” Drugim riječima, napredak – intelektualan, moralan i emocionalan – većinom je iluzoran, efekt kojeg Geertz naziva “antropološkom ironijom”. (Der Derian 2010:5)

Tumačenje je krnje jer zanemaruje kontekst dolaska do spomenute sintagme, a on je usko vezan uz Geertzovu autorefleksivnu analizu terenskih iskustava u tek konstituiranim, siromašnim postkolonijalnim zemljama (Maroku i Indoneziji šezdesetih). Geertzova ironija nije spoznajna i gubi na značenju primjenom na razini neke apstraktne terenske situacije. Ironija ne leži u ravnopravnom, obostranom prihvaćanju parcijalnosti epistemičkih uvida s obje strane komunikacijskog lanca između istraživača i informanta, nego proizlazi iz autoironičnog prihvaćanja hipokrizije prisutne u osnovi svakog *kolonijalnog* antropološkog angažmana. "Parcijalnost fikcije" ne označava samo nemogućnost potpunog uvida u sugovornikovo kulturno znanje, nego i parcijalnost uvida u logiku struktura moći koje svojim silnicama održavaju polje priželjkivanog kulturnog habitusa. Hipokrizija je klasna, ironija moralna, a interpersonalna distanca posljedica: antropolog ulazi u suradnju s informantom usprkos znanju o nemogućnosti njihovog klasnog izjednačavanja, istovremeno svjestan da je ta fantazija osnovni razlog informantovog pristanka na suradnju:

[Situacija] je ironična prvenstveno zato što socijalne institucije kojih je antropolog sam tako egzemplaran produkt, i koje sam posljedično vrednuje prilično visoko, baš i nisu kraljevski putovi prema dobrobiti za njegove informante, kao što su to bile za njega: on je izložbena vitrina za robu koja je, usprkos površnoj sličnosti s lokalnim produktima, zapravo nedostupna na domaćim tržištima. (Geertz 1968:12)

Kako se sada vratiti korak unazad na Der Derianovo romantiziranje vlastitog otvaranja prema "drugom" i dokidanju antropološke ironije sa smrću kolege, kad njihova suprotstavljenost nikad ni nije bila klasna u Geertzovom smislu, a dokumentarni film *Human Terrain* nikad ni nije bio koncipiran za otvaranje prema glasovima onih drugih "drugih", primjerice podčinjenih Afganistanaca (iako bi bilo zanimljivo da je odbacivanje akademskih stavova vodilo, recimo baš u tom smjeru)? U svakom slučaju, uvođenje glasa Michaela Bhaite nije uvođenje glasa podčinjenog, nego predstavljanje "junaka" u čijem vojnom angažmanu nikad nije bilo antropološke ironije, kao što je nema ni u njegovoj smrti, jer poginuo je kao vojnik, a ne kao socijalni znanstvenik. U sklopu HTS-a, antropolozi i socijalni znanstvenici ne mogu postići čak niti onaj kolonijalno licemjerman heroizam u recipročnosti omogućene širine uvida u lokalno znanje i asortimana svojih sitnih ustupaka domicilnom stanovništvu. Svaki kolonizatorski iznuđeni fragment lokalnog znanja u kontekstu HTS-a, sitna je napuklina u domicilnoj političkoj strukturi s funkcijom stvaranja nepovratnog strukturalnog razdora, dovoljno širokog za prodor – ne antropološkog altruizma – nego žudnje okupacijske imperijalne sile (iz antropološkog zaleđa). Vojno angažirani antropolozi i socijalni znanstvenici, u interakciji s domi-

cilnim stanovništvom, ionako su nažalost samo reprezentacija te sile, a Jack Sully i Michael Bhaita svakako su "heroji", ali kolonijalističkog kova, jer antropološko herojstvo, kao što ponavlja Scheper Hughes, podrazumijeva *a priori* odricanje od nerealnih privrženosti pod čiju kategoriju, prema mom viđenju, potpada i vojni financijer.

Literatura

- American Anthropological Association, 2007. "American Anthropological Association Executive Board Statement on the Human Terrain System Project". *American Anthropological Association*, <http://www.aaanet.org/about/Policies/statements/Human-Terrain-System-Statement.cfm> (31.10.2007.).
- Amazon Watch, 2010. "Press Release". *Amazon Watch*, http://www.amazonwatch.org/newsroom/view_news.php?id=2050 (12.04.2011.).
- Barrionuevo, Alexei. 2010. "Americas Hollywood Titan Turned Amazon Crusader". *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/interactive/2010/04/11/world/americas/20100411-brazil-cameron-amazon/index.html?ref=americas> (04.11.2010.).
- Buden, Boris. 2010. Iz predavanja pod nazivom "Utopija postkomunizma: od društva bez budućnosti do budućnosti bez društva" održanog u MSU-u 07.05.2010. <http://www.kulturpunkt.hr/i/najave/3561/?year=2006andmonth=4> (20.08.2011.).
- Césaire, Aimé. 2001. *Discourse on Colonialism*. New York: Monthly Review Press.
- Conrad, Joseph. 2004. *Srce tame*. Zagreb: Biblioteka Jutarnjeg lista.
- Daily, Eric. 2010. "Escorted Ethnography. Ethics, the Human Terrain System and American Anthropology in Conflict". *Berkeley Undergraduate Journal* 22/2, <http://www.esc-holarship.org/uc/item/2021q00k/> (20.08.2011.).
- Der Derian, James. 2010. "Now We Are All Avatars". *Millennium – Journal of International Studies*, <http://mil.sagepub.com/content/early/2010/07/06/0305829810374793> (08.06.2010.).
- Finney, Nathan. 2008. *Human Terrain Team Handbook*. Fort Leavenworth: HTS.
- Geertz, Clifford. 1968. "Thinking as a Moral Act. Ethical Dimensions of Anthropological Fieldwork in the New States". *The Antioch Review* 28/2:139-158.
- Gonzalez-Tennant, Edward. "Avatar. The White Hero (re)Born". *Anthropology of the Damned*, <http://anthroyeti.blogspot.com/2010/01/avatar-white-hero-reborn.html> (05.01.2010.).
- Hall, Stuart. 2006. "Kodiranje/dekodiranje". U *Politika teorije. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. D. Duda, ur. Zagreb: Disput, 127-138.
- Lutkehaus, Nancy. 2009. "A World All Their Own". *USC News*, http://uscnews.usc.edu/arts/a_world_all_their_own.html (15.10.2011.).
- Memmi, Albert. 1999. *The Colonizer and the Colonized*. Boston: Beacon Press.
- Network of Concerned Anthropologists, 2010. "Anthropologists' Statement On HTS". *Network of Concerned Anthropologists*, <http://sites.google.com/site/concernedanthropologists/> (20.08.2011.).
- Price, David. 2009. "[Marxism] Anthropology and Avatar". Marxism mailing list archive, <http://archives.econ.utah.edu/archives/marxism/2009w51/msg00126.htm> (23.12.2010.).

- Price, David. 2010. "Human Terrain Systems Dissenter Resigns, Tells Inside Story of Training's Heart of Darknes". *CounterPunch*, <http://www.counterpunch.org/price02152010.html> (15.02.2010.).
- Projet Kayapo: de la parole aux gestes, par le visuel, http://www.anthro.umontreal.ca/personnel/beaudetf/Media_Autochtones/6-kayapo/kayapo.html (15.10.2011.).
- Said, Edward. 1999. *Orijentalizam*. Zagreb: Konzor.
- Scheper Hughes, Nancy. 1995. "The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology". Department of Anthropology, UC Berkeley, <http://escholarship.org/uc/item/2xq430hc> (06.01.1995.).
- Slusser, E. George. i Erik S. Rabkin. 1987. "Introduction. The Anthropology of the Alien". U *Aliens The Anthropology of Science Fiction*. G. E. Slusser i E. S. Rabkin, ur. Carbondale, Edwardsville: Southern Illinois University Press, 5-15.
- Vídeo nas Aldeias, <http://www.videonasaldeias.org.br/2009/index.php> (15.10.2011.).
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 2011. *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji*. Zagreb: Fraktura.
- White, Armond. 2009. "Blue in The Face". *New York Press*, <http://www.nypress.com/article-20710-blue-in-the-face.html> (15.12.2009.).
- Zimmer, Ben. 2009. "On Language, Skxawng!". *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2009/12/06/magazine/06FOB-onlanguage-t.html?_r=2&andref=magazine (04.12.2009.).
- Žižek, Slavoj. 2010. "Žižek piše za Jutarnji: Avatar je epska potraga za seksom". *Jutarnji list*, <http://www.jutarnji.hr/avatar--epska-potruga-za-seksualnim-partnerom/557342/> (13.02.2010.).

Avatar – Postcolonial Criticism Workbook (It Doesn't Matter If You're White or Blue)

Summary

It is hard not to read James Cameron's movie *Avatar* from the postcolonial studies point of view. What appears to be an attempt of criticism towards the American imperialism, is build upon the rasistic subtext (and a vague discourse of, as Žižek put it, "Holywood's Marxism"). Cameron constructed the Na'vi – the representation of the universal American other in a form of the blue aliens attributed with wide range of very "native" characteristics. In this search of the nativeness essence, Cameron (and his team of anthropologists) even managed to widen the scope of colonial tropes. By projecting the universal natives into outer space, the nativness is alienized, and the natives are depicted as non-human species. With the tail attribution, Holywood's colonial trope becomes even more vivid: the natives are animalised.

After the *Avatar* became the highest-grossing movie in the history, Cameron was engaged by the US-based NGO Amazon Watch to help them fight for the rights of the tribes living in the Amazon Basin, since their traditional way of life is *threatened by the* big national project – the Monte Belo Dam on the Xingu river in Brazil. So, in the inverted logic of simulacrum, Cameron travelled in the "Heart

Of Darkness” to meet some real Na’vi, but instead of leading them in the armed insurrection against the government (like his main character in Avatar did), he is thinking about filming a sequel.

One of the anthropology-related topics provoked by the movie is the collaboration of the army and the anthropologists. Since 2007, in a context of Iraq and Afganistan wars, collaboration of this kind became a central point in the “counter-insurgency” war strategies of the US Army. This strategy is called the “Human Terrain System” (HTS) and is condemned by the American Anthropological Association (AAA) for violating the rules of the AAA Code of Ethics. Nevertheless, there are some misinterpretations of the HTS (considered in the paper) that dangerously confuse anthropological militarization with activism.

[Avatar, James Cameron, Belo Monte Dam, postcolonial criticism, Human Terrain System, anthropological militarization, unreal loyalties, representation, anthropological irony]